

KAKO VAROVANJE ARHEOLOŠKIH SPOMENIKOV V PRETEKLOSTI USMERJA SEDANJA PRIZADEVANJA

Iva Mikl Curk

Ljubljana, Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo

UDK 719:930.26(497.12)(091)

HOW THE CONSERVATION OF ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS IN THE PAST DIRECTS THE PRESENT EFFORTS

Sestavek opozori na objavljene historiate spomeniškega varstva in arheološkega raziskovanja v Sloveniji in iz njih samo v osnovnih potezah zbere smernice, po katerih so posamezne dobe ravnale. Opozori na smernice v sedanjem ravnanju. Nato pa pregleda arheološke spomenike Slovenije po geografskih področjih in opozori, na kaj bo kje treba posebej paziti.

The article calls attention to the published historical accounts of the monument conservation and of the archaeological research made in Slovenia, gathering from them, in the fundamental outlines only, the principles on which the individual periods were guided. The authoress calls attention to the guiding principles followed at present. Then she surveys the archaeological monuments of Slovenia according to the geographical areas, calling attention to what should be in particular taken into consideration at the individual places.

Leta 1912 je postal profesor Stele deželni konservator za Kranjsko. Da bi se pomudili ob tem dogodku, ki pomeni začetek samostojne spomeniške službe za slovensko ozemlje, in hkrati počastili spomin profesorja Steleta, je uredništvo v tej številki našega časopisa želelo zbrati nekaj sestavkov o zgodovini varovanja spomenikov pri nas. Za področje arheologije tu nima smisla ponavljati že dobro opisanega historiatu samega raziskovanja Slovenije in varovanja njenih spomenikov, povzeti pa želimo glavna vodila, ki so to varovanje v preteklosti usmerjala, nato pa nekoliko nakazati, kaj ta preteklost zahteva od nas.

Odnos do materialnih ostalin preteklosti je v človeški družbi, seve enako kot vse ostalo, vedno povezan s stopnjo razvoja, ki jo ta družba doseže. Mnogokrat je tesno povezan s kulturnimi predstavami, a zdi se, da je že rimska država dosegla stopnjo, ki ji je narekovala, da so vsaj nekatere vrste spomenikov obravnavali tako kot danes — rimska zakonodaja je varovala stare mestne stavbe, in sicer jih je varovala zaradi njihove starosti in, rekli bi, zgodovinske vrednosti.¹ Tak odnos se je vedno spet obnavljal. Okrepil pa se je s humanizmom, ko je postal osnova vsemu sodobnemu prizadevanju za preučevanje in varovanje, in sicer predvsem prav na področju arheoloških spomenikov. Tudi na naših tleh moremo naštetih nekaj primerov dokumentira-

¹ P. Petru v Antične grobnice v Šempetru, Katalogi in monografije 10, Ljubljana 1972, 20.

nja arheoloških spomenikov (razumljivo, v duhu časa, predvsem epigrafskih in utrdbenih starin), dokumentiranja, ki je do neke mere tudi varstveno dejanje, saj nam je ohranilo podobo arheološkega spomenika v nekem časovno določenem, sedaj že zelo odmaknjenem obdobju.² Kako je bila spomeniška služba organizirana od tudi za naše kraje veljavnih začetkov državne skrbi za starine po letu 1812, je pregledno napisal že F. Baš.³ Če si ta pregled dopolnimo še z nekaj zapisi o zgodovini arheološkega raziskovanja,⁴ je pred nami dovolj gradiva za to, da moremo povzeti glavna vodila za varstvo arheoloških spomenikov v preteklosti.

V zgodnjem 19. stoletju se je varstvo arheoloških spomenikov seveda omejevalo predvsem na zbiranje arheološkega gradiva, sprva za cesarske, vse močnejše pa tudi za lokalne muzejske zbirke, in na zbiranje in vse bolj tudi objavljanje podatkov o ugotovljenih in potencialnih najdiščih takih predmetov. Pot od predmeta do zanimanja za najdišče je že sama po sebi kratka, to še toliko bolj, saj ne moremo trditi, da bi bilo prebivalstvo kadarkoli skozi zgodovino pozabilo na prisotnost ruševin iz davnih časov, vsaj npr. na tleh velikih rimskih mest. Zaradi čisto preprostega dejstva, da velikih rimskih kamnov ni mogoče prevažati daleč, je dobilo z dekretom dvorne pisarne iz leta 1828 prvo uradno osnovo tudi varovanje arheološkega spomenika na mestu najdbe ali blizu njega. Ta dekret je namreč zahteval, da morajo stare obdelane kamne vzditi v bližnje cerkve in druge stavbe trajnega značaja in jih tam čuvati. Ta dekret je bistveno vplival na varstvo našega lapidarijskega gradiva, čeprav so tudi korenine takega vzdavanja, ki je dobilo zdaj še varovalni smoter, globoke.

Morda je najtrajnejša posledica prizadevanj leta 1853 ustanovljene Centralne komisije na Dunaju dejstvo, da je zelo skrbela za tisk zapazanj in poročil in da se je zavedala velikega pomena vzgoje prebivalstva. Naše poznavanje arheološke podobe slovenskega prostora bi bilo brez znamenitih MZK, kot jim navadno pravimo (Mitteilungen der Zentralkommission, tri serije med leti 1854 in 1918), bistveno okrnjeno. Pa tudi smernice komisije za delo konservatorjem in korespondentom so vsebovale vse, kar še danes sodimo, da je naloga spomeniškega varstva. To pomeni, da so si prizadevali za čimboljše razvide spomenikov, so skušali preprečiti rušenja vseh vrst in torej seve tudi arheoloških spomenikov ter priporočali in skrbeli, da naj pride drobno gradivo v javne zbirke. Vse bolj je avstrijska spomeniška služba nameščala za konservatorje strokovnjake, državna oblast pa ji je pripomogla k pomoči gradbenih upravnih služb. Naše ozemlje se je že ob koncu preteklega stoletja seznanilo s prezentacijo arheološkega spomenika »in situ«. W. Gurlitt je po izkopavanju poskrbel za zaščitno lopo nad 1. mitrejem v Hajdini pri Ptujju. Princip te prezentacije še danes, kljub zelo primitivni izvedbi, vzdrži vsako strokovno kritiko.

² R. Ložar, ZUZ 17, 1941, 107 ss, J. Šašel v *Claustra Alpinum Iuliarum, Fontes, Katalogi in monografije* 5, Ljubljana 1971, 50 ss.

³ F. Baš, *Varstvo spomenikov (VS)* 5, 1953-54, 13 ss.

⁴ R. Ložar o. c., S. Gabrovec, *Argo* 10/1, 1971, 35 ss, pa tudi T. Knez, *Novo mesto v davni, Maribor* 1971, 13 ss, J. Orožen, *Zgodovina Celja in okolice I, Celje* 1971, F. Baš, *ČZN XXVIII*, 1933, 242 ss, Curk-Tomanič, *Poetovio — Ptuj, Zbornik razprav. Maribor* 1969 (Ptujski zbornik 3), 7 ss.

Po prvi svetovni vojni je skrb za spomenike preteklosti v dobršni meri gradila na avstrijskih osnovah, tudi na teritoriju Slovenije, ki je pripadel Italiji. Zakonska opora za varstvo spomenikov je bila, kot je opozoril tudi F. Baš,⁵ morda prav, kar zadeva varstvo nepremičnih arheoloških spomenikov, nekoliko problematična in strokovno sporna. Konkretno delo pa je dalo trajne rezultate, npr. z zavarovanjem rimskega zidu na Mirju v Ljubljani ali s konservacijo limesa na tedaj italijanskem teritoriju. Med pomembne akcije, katerih pozitivnega vpliva na varovanje spomenikov se morda ne zavedamo vedno, moramo gotovo šteti tudi začetek objavljanja na terenskem delu osnovane arheološke karte.⁶ Prizadevanje zoper prodajo in izvoz mecklenburške zbirke pa ni obrodilo sadu.⁷

Vsa ta več kot stoletna tradicija v varstvu spomenikov in izkušnje iz preteklosti so bile temelj za varovanje arheoloških spomenikov po osvoboditvi. Posebna služba za varovanje arheoloških spomenikov je bila ustanovljena takoj, od leta 1956 dalje pa ima tudi stalne strokovne sodelavce. Zakoni o varstvu kulturnih spomenikov⁸ in zakon o urbanističnem planiranju usklajajo načela arheološkega raziskovanja tudi pri nas z mednarodnimi normami, preprečujejo divje kopanje, varujejo slučajne najdbe in določajo pravno varstvo arheoloških najdišč ter usmerjajo način gospodarjenja s takimi zemljišči.

Zrcalo gibal in prizadevanj v sami strokovni službi je naš časopis. Po eni strani si je prizadevala organizirati čimboljši stik s terenom⁹ in si s sodelovanjem pri zbiranju gradiva za arheološko karto Slovenije skušala dobiti tudi kar najbolj popolne osnove za razvide nepremičnih in premičnih arheoloških spomenikov.¹⁰ Nadalje je skušala čimbolj dokumentirati dogajanje z objavljanjem poročil o najdbah itd.¹¹ Posredovala je pri vrsti gradbenih posegov (med katerimi je prav, da omenimo dela v Ljubljani ali skupno akcijo leta 1958 ob gradnji ceste Ljubljana—Zagreb posebej). Nekaj prezentiranih arheoloških spomenikov opozarja na arheološko dediščino naše dežele in med temi moramo posebej omeniti Šempeter, dela na limesu in v Emoni kot tista, katerih metodološke osnove so dokumentirane tudi v tisku.¹² Ščasoma se bo verjetno tudi v praksi ugodno odražal vpliv razvida spomenikov, pripravljenega za potrebe prostorskega planiranja in opremljenega z oznako vrednosti in načina varovanja za posamezne kraje, kjer so arheološki spomeniki.¹³ Ob vseh teh akcijah, ki so bile plod tako potreb kot tudi nenadnih spodbud, je spomeniška služba skušala zgraditi tudi metodološke osnove, ki naj bi usmerjale pravno in praktično varstvo in bi bile tudi prilagojene specifičnim potrebam ob našem gradivu. Fiksirana metodologija je še toliko bolj važna, ker je varovanje arheo-

⁵ F. Baš, VS 5, str. 30.

⁶ J. Klemenc in B. Saria, *Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Zagreb, Blatt Rogatec in Blatt Ptuj, Zagreb* 1936, 1938 in 1939.

⁷ R. Ložar, *GMDS* 15, 1934, 5 ss.

⁸ Izšli l. 1948, 1961, s spremembami leta 1965, 1967 (zakon o urbanističnem planiranju).

⁹ V. Šribar, VS 6, 1955, I. Mikl Curk, VS 10, 1965, 160 ss.

¹⁰ P. Petru, VS 8, 1962, 59 ss in 87 ss.

¹¹ VS, vsi letniki, izčrpnejša poročila po letniku 7.

¹² Npr. P. Petru, VS 10, 1966, 131 ss, J. Klemenc *ibid.* 145 ss, L. Plesničar *ibid.* 150 ss, M. Slabe, VS 11, 1967, loss, A. Valič, *ibid.* 13 ss.

¹³ P. Petru, 13-14, 1970, 9 ss.

loških spomenikov v veliki meri odvisno od strokovnjakov, ki ne delajo v spomeniški službi, pa tudi od nestrokovnjakov.

Vse naštetu do danes opravljeno delo nam že omogoča, da lahko gledamo na arheološko spomeniško dediščino v Sloveniji kot na celoto in dokaj jasno skiciramo, za kaj si predvsem želimo prizadevati. Kot smo že rekli, naj povzete tega nadaljuje naš sestavek. Osnova za tak prikaz je seve kartografska obdelava, pri kateri označimo vsak kraj, kjer so arheološki spomeniki, z znakom za njihovo vrednost (I.—III. kategorija) in z znakom za način varovanja (1. do 3. režim).¹⁵

Če sledimo karti od zahoda proti vzhodu, ugotovimo, da označuje Slovensko Primorje predvsem vrsta arheoloških spomenikov, ki omogočajo slediti zgodovinskemu konfliktu med civilizacijo notranjosti in civilizacijo Sredozemlja, in sicer najprej ob koncu železne dobe, potem pa spet ob koncu antike. Zato si moramo na tem ozemlju prizadevati, da bi mogel strokovnjak dobiti kar največ podatkov o situaciji v arheoloških najdiščih tega ozemlja, in sicer o situaciji, kakršna je v najdiščih danes (naj si namreč še tako prizadevamo, bo v prihodnje še slabše ohranjena). Poskrbeti pa moramo tudi za to, da bo naš obmorski prostor ohranil v nespremenjeni podobi vsaj nekaj najznačilnejših višinskih gradišč, dokazov dogajanja v železni dobi, da bo mogoče vsaj optično zaznati otoška jedra treh obmorskih mest in bo konserviranih nekaj za neposredni obalni pas in rečne doline značilnih rimskih stavbnih enot pa tudi zanimive zgodnesrednjeveške arhitekture. Vse kraško območje označuje dokaj veliko število delno še čudovito ohranjenih železnodobnih gradišč. To mesto v pokrajinski podobi jim mora ostati, poleg tega pa moramo vestno spremljati vsa zemeljska dela in zaščitno izkopavati povsod, kjer si le obetamo stroki koristnih podatkov. Primeren način varovanja za gradišča in njihovo večkrat tako markantno podobo v pokrajini je, da zavestno gojimo in favoriziramo kulture, ki jih narekujejo že pedološke razmere — travnike in gozdove. Kar smo ugotovili za Kras, moremo reči tudi za vse območje Pivke. Posebej pa moramo opozoriti na kraških tleh številna jamska najdišča, tudi s številnimi paleolitskimi sledovi, pretežno že zavarovane naravne spomenike, kjer morata ostati notranjost in bližnja okolica nespremenjeni. Vipavsko dolino in zaledje Gorice zaznamuje poleg več pomembnih višinskih prazgodovinskih postojank, za katere je treba reči spet isto, kot za tiste na Krasu, tudi nekaj obsežnih gradbenih spomenikov iz rimskega časa, ki so zgodovinsko izredno pomembni. Med njimi si bržkone delita prvenstvo Ajdovščina in Sv. Pavel nad Vrtovinom (kjer je verjetno najstarejša še stoječa arhitektura na Slovenskem). Konservacija vidnih ostankov teh spomenikov nam mora biti kljub delu, ki je že opravljeno,¹⁶ slej ko prej pomembna naloga. V dolini Soče moramo skrbeti za to, da ostane v današnji podobi prav tako nekaj sledov železnodobnih naselij, brez dvoma pa je treba s prezentacijo v sodobni izgradnji naselja opozoriti na osrednjo arheološko postojanko tega ozemlja, Most na Soči. Nekaj

¹⁴ Npr. I. Mikl-Curk, VS 15, 1972, 15 ss, T. Knez ibid. 19 ss, M. Slabe ibid. 21 ss, P. Petru ibid. 27 ss in opombi 12 in 13.

¹⁵ I. Mikl-Curk, VS 12 12, 1969, 9 ss. Gradivo so v dobršni meri tudi letna poročila konservatorjev in arheologov ter obravnave nekaterih arheoloških obdobij na Slovenskem, npr. sestavki F. Osoleta, S. Gabrovca, P. Petruja in J. Kastelica v Arheološkem vestniku 15-16, 1964-65 in gradivo s kolokvijev Slovenskega arheološkega društva objavljeno v AV, letnikih od 17 do 26.

¹⁶ P. Petru, VS 10, 131 ss.

najdb z obrobja opozarja na prostor med Koritnico in Sočo (praznina arheološke karte bi tu utegnila biti še nekoliko navidezna) — vsi arheološki spomeniki s tega območja bodo tudi v prihodnje zaslužili posebno pozornost zaradi povezav čez to ozemlje, ki so bile zlasti živahne v železni dobi in še bolj v zgodnjem srednjem veku.

Gosta naselitev Bohinja in Bleda v železni dobi in v zgodnjem srednjem veku pa zahteva, da bomo intenzivnemu kultiviranju tega prostora v sedanjosti sledili dovolj učinkovito z zaščitnimi izkopavanji, slediti pa moramo tudi že začrtani poti prezentacij. Blejskemu otoku se mora kot jasno spoznavna pomembna arheološka točka pridružiti tudi npr. Ajdovski gradec v Bohinju ali Gradec nad Sv. Janezom. Verjetno bo potrebnih še precej zaščitnih izkopavanj in konservacija najznačilnejših stavbnih sledov (na način ureditve v Rodinah in Mostah pri Žirovnici) na ravninskem predelu med Žirovnico in Kranjem. Smotrno bo tudi skrbeti za to, da okoli Vrbe in Lesc ostanejo travniki povsod, kjer so, ker so tako najboljše zavarovane gomilne tvorbe tam okrog. Zlasti pa mora paziti spomeniška služba na zgodovinsko zelo zanimive poznoantične višinske postojanke po južnem vznožju in pobočjih Karavank od Ajdine nad Potoki prek Pivke pri Naklem pa do gradišča nad Bašljem ali tudi nad Šmartnim pri Cerkljah. Na Sorškem polju moramo varovati gomilna grobišča in prezentirati rimsko vilo v Žabnici, v okolici Škofje Loke pa ohraniti nekaj višinskih točk v prvotni podobi. Veliki zgodovinski pomen Kranja pa terja, da z nekaj prezentacijami arheoloških sledov tudi v sodobni zazidavi mesta zaznamujemo njegovo vlogo.

V vsej ljubljanski okolici, tja do Kamnika, Trojan, Vrhnik, Grosuplje in Iga pa bo živahna gradbena dejavnost terjala zelo veliko zaščitnih izkopavanj, vloga Ljubljane, Vrhnik, Trojan in Magdalenske gore pri Šmarju od železne dobe pa vsaj do konca antike pa še prezentacijo najznačilnejših ostalin. Višinske postojanke Žalostna gora, Log pri Brezovici, Šišenski hrib, Magdalenska gora in Gradišče nad Pijavo gorico pa gradišče nad Sostrim, morajo ohraniti svojo sedanjo podobo v prostoru.

Podobno obravnavo nam nalaga pomen postojank na Tržišču pri Cerknici, Ulaki pri Starem trgu pri Ložu in na Križni gori. Konservirati najbolj opazne sestavine in vzdrževati sedanje stanje¹⁷ je treba na največjem gradbenem objektu preteklosti na slovenskem prostoru in skupnem skoro vsemu dosedaj opisanem področju: poznoantično zaporno zidovje na naravnih prehodih med Robom, Benetami, Prezidom, Verdrom, Hrušico-Colom in Grahovim ob Bači.

Za Dolenjsko moramo zaradi izredno gostih arheoloških najdišč posebej skrbeti. Gradbeni dejavnosti moramo slediti, v pokrajini pa morajo ostati nespremenjena gradišča in gomilna grobišča med Višnjo goro in izvirom Krke, Kostanjevico, Mokronogom in Leskovcem pri Krškem. Raziskovanja, tu mislimo seveda predvsem na zaščitna izkopavanja, bodo gotovo še mnogo dodala k poznavanju rimske dobe, zlasti pa zgodnjega srednjega veka na vsem tem ozemlju. Sledove pomembne rimske točke Praetorium Latobicorum bi morala sodobna ureditev Trebnjega primerno vključiti.

Prostor med Litijo, Vačami, Trojanami, Laškimi in Krškimi bo zahteval morda zaščitna izkopavanja na nekaj manj mestih zato pa toliko večjo pozornost vidnim sledovom pomembnih naselbin in oporišč iz železne dobe in pozne

¹⁷ Ibid.

antike, kot so gradišče ali bolje gradišča in grobišča na Vačah, gradišča v zaledju Litije ali pa Ajdovski gradec nad Vranjim pri Sevnici. O pomenu Krškega polja v arheoloških dobah mora pričati ureditev Drnovlega pa zavarovane Velike Malence. Gradbene posege tu in okoli Brežic tja do Dobove in Mokric pa bodo morale zvesto spremljati zaščitna izkopavanja na mnogih krajih.

Na Bizeljskem in v Obsotelju bomo morali po zaščitnih izkopavanjih s prezentacijo predstaviti antične in zgodnesrednjeveške stavbne ostaline, kot so npr. v zadnjem času jasno ugotovljene na Svetih gorah. Savinjska dolina s Celjem bo spričo goste poselitve zlasti v pozni železni dobi, rimskem in zgodnesrednjeveškem času in zaradi živahne gradbene dejavnosti sedaj zahtevala še slej ko prej mnogo zaščitnih izkopavanj pa nadaljnjo skrb za pomembne komplekse Šempetra in zlasti Celja. Pomembne paleolitske postojanke, tudi visoko v gorah, kot so Potočka zijalka, Mokriška jama ali Špehovka, moramo samo ohraniti take, kot so. Čim manj spremenjene morajo ostati tudi višinske postojanke iz prazgodovine okrog Slovenjega Gradca, sledove rimskega Colatia v Starem trgu pa bi bilo treba vsaj nakazati v sodobni stavbni ureditvi kraja. Vse vzhodno Pohorje označujejo zelo zanimiva gradišča iz pozne železne dobe pa tudi iz antike in antični kamnolomi. Gradišča seveda morajo ohraniti svojo sedanjo podobo v pokrajini. V okolici Šentjurja je gotovo najpomembnejši Rifnik z bogatimi arheološkimi najdbami. Do konca raziskan in urejen bo mogel predstaviti zlasti dogajanje v naših krajih po koncu antike. Prostor med Konjicami, Slovensko Bistrico in Šmarjem pri Jelšah zaznamujeta precej gosta rimska kmečka poselitve in dobro ohranjena cestna trasa. Zato bodo tudi tu potrebna zaščitna izkopavanja, v samem Šmarju pa bi bilo treba prikazati nekaj stavbnih ostalin tudi s prezentacijo.

V arheološki dediščini okolice Maribora gre prvenstvo verjetno vzdrževanju gradišča in gomilnega grobišča na Pošteli v sedanji podobi, pa verjetno tudi zaščitni raziskavi in prezentaciji vsaj nekaj rimskih stavbnih ostalin v okviru ureditve okolice Betnave. Številne stare in nove arheološke najdbe okoli Maribora pa terjajo skrbno spremljanje vseh gradbenih del. Isto velja za Dravsko polje s Ptujem. Tu bi morali poleg že davno konserviranih in prezentiranih mitrejev in nove ureditve turnirskega prostora na gradu srečati v mestni podobi še katero od konserviranih in dobro ohranjenih rimskih ostalin. Sistematična zaščitna izkopavanja pa morajo omogočiti sodobno dograditev mesta in obenem rešiti izpovedno vrednost bogatih arheoloških starin. Po Slovenskih goricah je treba varovati številna in zanimiva gomilna grobišča, in sicer spet tako, da skrbimo za ohranjanje gozdov, kjer so še, ker tako ohranjamo prvotno konfiguracijo tal. Seveda moramo tudi tu računati na zaščitna izkopavanja. Prazgodovinski nasip naselja v Ormožu, tako star in dobro ohranjen kot malokje v Evropi, mora ostati še naprej značilnost mestne podobe v Ormožu, nedotaknjena pa naj ostane tudi odlično ohranjena rimska cestna trasa med Humom in republiško mejo pri Preseki. Arheološke dobe, se zdi, Haloizam niso vtisnile posebnega pečata.

Vse, kar smo rekli za Dravsko polje in Slovenske gorice, pa moramo ponoviti Prekmurje, ki je bilo v vseh arheoloških dobah gosto naseljeno in kjer vrh tega kontinuiranost arheoloških naselij seže verjetno še visoko v srednji vek, pa se potem prekine, torej nekoliko drugače kot v slabše prehodnih krajih.

Tudi v Gorjancih in Beli Krajini je zelo mnogo pomembnih arheoloških spomenikov, katerih starost seže nazaj do mlajše kamene dobe. Vsi bodo terjali zaščitna izkopavanja, ob morebitnih posegih, posebno značilne, kot so Podzemelj ali Rožanec pri Črnomlju pa Mihovo na Gorjancih, pa bo treba urediti in jih tudi primerno vključiti v podobo sodobne Vinice, Črnomlja in morda tudi Metlike.

Seveda smo v tem pregledu mnogo izpustili in poenostavili, saj to ni in ne more biti navodilo za ravnanje v vsakem posameznem primeru. Če pa smo z njim vsaj okvirno mogli predstaviti naša hotenja in tako opozoriti na zahteve iz varstva arheoloških spomenikov vse, ki bi jih to utegnilo zanimati, če nam je uspelo nakazati uporabnost gradiva, ki je kot osnova za varstvo spomenikov že na voljo, potem lahko rečemo, da je večletno delo naše strokovne službe doseglo svoj namen.